

НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ КОНТРОЛЮ: РОЗВИТОК ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті автор розглядає сутність системи контролю, складові, взаємозв'язок між ними і місце в організаційній структурі управління. Розкрито особливості контролю за рівнями управління, висвітлено основні концепції контролю.

В статье автор рассматривает сущность системы контроля, составляющие, взаимосвязь между ними и место в организационной структуре управления. Раскрыты особенности контроля по уровням управления и основные концепции контроля.

In this article the author examines the nature of the control system components, the relationship between them and a place in the organizational structure of management. Disclosed features control levels of government, highlighted the basic concepts of control.

Ключові слова: контроль, господарська діяльність, суб'єкти та об'єкти контролю, система управління, концепції контролю, контрольні процедури, менеджмент.

Господарська діяльність супроводжує людство з часів зародження цивілізації й до наших днів. Вона є причиною й умовою життєдіяльності суспільства і поки воно існує, буде існувати контроль за мірою нагромадження й споживання та ефективністю виробництва, який залишається однією з найважливіших функцій загального циклу управління на різних рівнях.

За словами М.С.Пушкаря, причиною існування контролю виступає суспільство, яке організовує систематичне планування й облік господарської діяльності, з метою раціонального використання ресурсів із допомогою наукових методів та мотивації до праці персоналу підприємства [6, с. 76].

У свою чергу, різноманітність видів господарської діяльності вимагає адекватних видів, форм і методів контролю як з боку апарату управління підприємств, так і з боку держави.

Сутність контролю, економічну необхідність, його становлення, роль і значення для вітчизняної теорії в наукових джерелах розкриваються такими економістами: Ф.Бутинцем, Н.Виговською, Є.Калюгою, Л.Крамаровським, М.Кужельним, М.Пушкарем, В.Сопком, В.Шевчуком, А.Шпігом та ін. Проте, незважаючи на значний внесок учених, на сьогодні не сформована єдина цілісна наукова основа контролю, адаптована до сучасних перетворень.

Метою статті є обґрунтування наукових концепцій системи контролю, сформування єдиної системи знань, яка б розкривала сутність нової теорії, органічно поєднуючи класичні теорії із розробленими методиками здійснення контролю.

Незважаючи на тривале застосування контролю як виду практичної діяльності та функції управління у вітчизняній практиці, концепція контролю не розроблена, адже замість теорії в більшості літературних джерел описують дії ревізора, аудитора чи будь-якого перевіряючого, які вони використовують на практиці. Як зауважує М.С.Пушкар, однією із причин такої ситуації є нерозвинутість теорії контролю і його відрив від інших наук, які безпосередньо впливають на методологію планування діяльності, обліку, аналізу, менеджменту (управління) та

ін. [6, с.77].

У наукових джерелах немає остаточного і єдиного розуміння сутності контролю. Твердження вчених можна згрупувати таким чином:

- 1) контроль – систематизована конструктивна діяльність керівників державної служби, органів управління, як одна з основних управлінських функцій;
- 2) контроль – завершена стадія процесу управління, серцевиною якої є механізм зворотного зв'язку;
- 3) контроль – невід'ємна складова процесу прийняття і реалізації управлінських рішень, що безпосередньо бере участь у цьому процесі від початку і до завершення [5].

В усіх цих визначеннях контроль завжди пов'язується із функцією управління. Тому формування концепції контролю є неможливим без розгляду теорії управління. У свою чергу, в основі розуміння системи управління покладено загальний цикл управління (рис. 1).

Основною функцією будь-якого менеджера є робота, яка полягає у плануванні чи прогнозуванні обсягів, строків, ресурсів для виготовлення продукції, тому планування виступає як перша стадія організаційного і, відповідно, управлінського процесу.

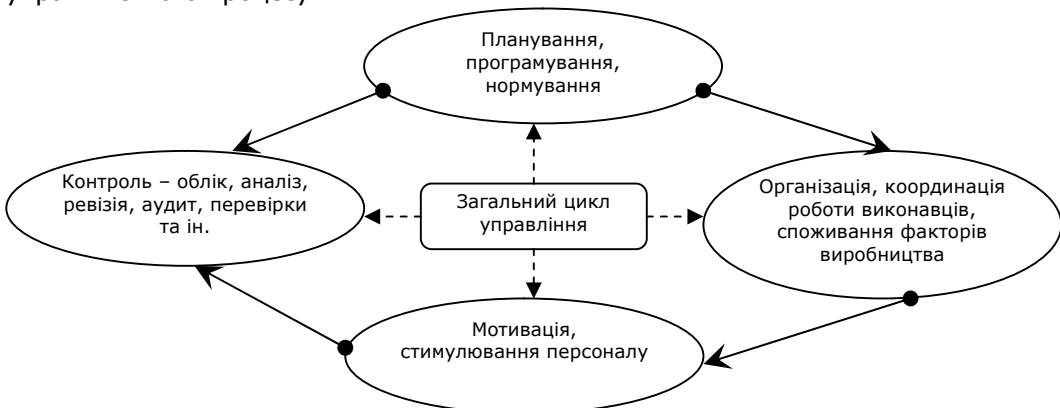

Рис. 1. Загальний цикл управління та місце контролю в ньому

Друга стадія управління – організація процесу роботи, раціональне поєднання та використання факторів виробництва (господарювання).

Належне виконання роботи виконавців забезпечується ще й стимулюванням (оплата праці, премії, бонуси тощо) і мотивацією до праці, включаючи психологічні особливості різних категорій персоналу.

Завершується цикл управління стадією контролю, суть якого полягає у зборі інформації у системах обліку, здійсненні аналізу відхилень фактичних даних від запланованих параметрів стану чи поведінки об'єктів, за якими організують спостереження, та фіксування даних з метою прийняття рішень для усунення недоліків у роботі.

Слід зазначити, що в разі відсутності планування на підприємстві процес контролю втрачає сенс, оскільки отримання лише фактичних даних про стан і

поведінку об'єкта немає з чим порівнювати і виявити відхилення, причини та осіб, які їх допустили.

Доцільно звернути увагу й на те, що в середовищі бухгалтерів облік і контроль сприймаються як єдине ціле. І це є великою помилкою.

На думку В.О.Шевчук, незважаючи на те, що облік і контроль має спільний об'єкт дослідження – стан і поведінку господарської діяльності, ще не означає їх тотожності, оскільки господарська діяльність також є об'єктом для планування, аналізу, аудиту, ревізії, менеджменту, маркетингу та інших економічних наук [7, с.80].

Схематично концепцію контролю, як системи, наведено на рисунку 2, де поєднано дві підсистеми – управлінську та економічну. Активною підсистемою виступає управління з його ієрархічною структурою, що складається з операційного, тактичного та стратегічного рівнів.

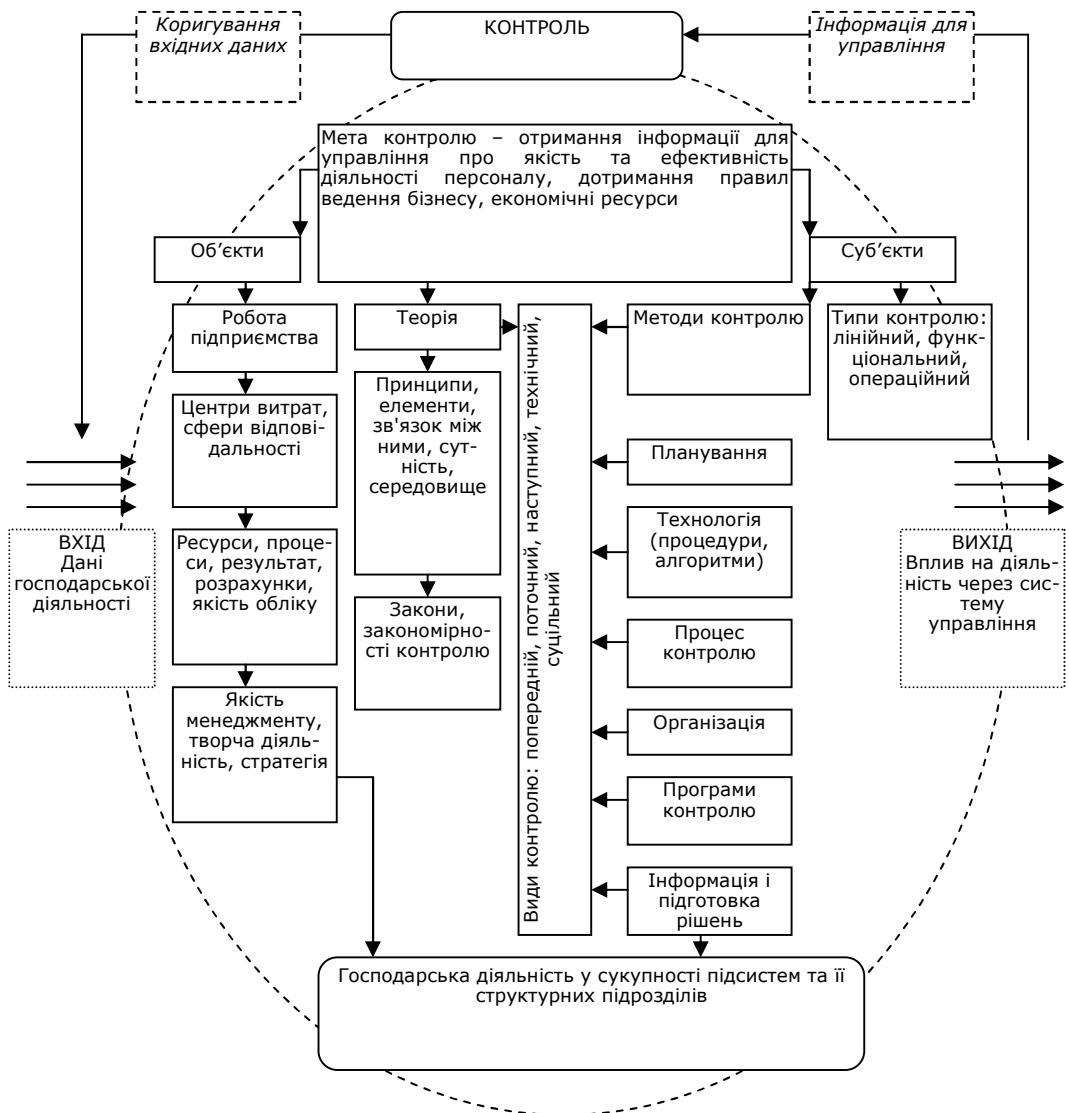

Рис. 2. Концептуальні основи системи контролю

Структура управління відіграє вирішальну роль у розумінні змісту контролю. Адже контроль пов'язаний із метою підприємства та відтворює у свідомості менеджерів (управлінців) склад контролю того рівня управління, з яким вони мають безпосередньо справу. В свою чергу, вибір об'єктів, форм, методів, процедур контрольної діяльності обумовлений від компетенції та сфери відповідальності перевіряючих (менеджерів).

Як показано на рис. 2, контроль охоплює різні ієрархічні рівні управління, які мають свої специфічні завдання, але вони об'єднані спільною метою з отримання, аналізу й оцінки інформації щодо діяльності підприємства та негативних наслідків у роботі бізнесу.

Об'єкт, методи, технології, етапи контрольного процесу та оформлення результатів контролю залежать перш за все від його мети. Важливу роль у систематизації та забезпеченні належної послідовності етапів виконання програми робіт відіграє організація контрольної діяльності.

Слід пам'ятати, що будь-яка система управління має три ієрархічних рівні, кожен із яких має своїх користувачів та інформаційні потреби. Проте на практиці така особливість організаційної структури управління не враховується і вся інформація стосується підприємства в цілому. Така ситуація негативно відбивається на результативності діяльності будь-якого підприємства. Адже інформація для трьох рівнів управління дає можливість вимірювати ефективність роботи окремих підрозділів підприємства і цілеспрямовано шукати резерви поліпшення роботи бізнесу.

Нижчий (операційний) рівень менеджменту контролює лише роботу безпосередніх учасників господарської діяльності – робітників, а тому контроль з боку майстрів, енергетиків, механіків, диспетчерів, нормувальників, комірників, економістів структурних підрозділів підприємства спрямований на своєчасний, безпосередній, якісно виконаний технологічний процес виробництва (реалізації) продукції (робіт, послуг). Цей рівень менеджменту здійснює формальний і неформальний контроль окремих технологічних операцій, тому він називається операційним.

Середній рівень менеджменту пов'язаний з тактичним рівнем управління виробництвом (реалізацією). Менеджери середнього рівня очолюють окремі виробництва, цехи, дільниці, які відносно нижчого рівня управління виступають центрами узагальнення витрат і визначення ефективності кожного з відповідальних осіб нижчого рівня за витрачання ресурсів. Узагальнення витрат у кожному з центрів та організація обліку в розрізі сфер відповідальності за витрачання окремих ресурсів дає можливість визначити ефективність кожного з них та їх внесок у загальні показники підприємства.

Вищий рівень менеджменту контролює діяльність середнього рівня і, водночас, має своїм завданням розробку стратегії розвитку підприємства. Слід зазначити, що більшість вітчизняних підприємств не займаються проблемами розробки стратегії. Така ситуація негативно позначається й на результатах діяльності та конкурентних позиціях підприємств на ринку.

Отже, контроль – це замкнутий ланцюг (рис. 3).

Зворотний зв'язок контролю ґрунтується на обліковій та плановій інформації, а властивість контролю полягає у визначенні ступеня використання ресурсів підприємства за допомогою спеціальних прийомів, що завершується визначенням відхилень від планів та їх коригування.

Аналізуючи зміст концептуальних основ контролю, за словами М.С. Пушкаря, слід звернути увагу на його мету, яка розкриває сенс існування цієї науки та її глибинну сутність [6, с.95].

Метою існування контролю є отримання інформації особливого роду, яка характеризує кількісні та якісні показники господарської та фінансової діяльності підприємства: міру ефективності використання ресурсів, задіяних у процесах

кругообороту капіталу, окремих видів діяльності, бізнес-процесів та економічного потенціалу [3].

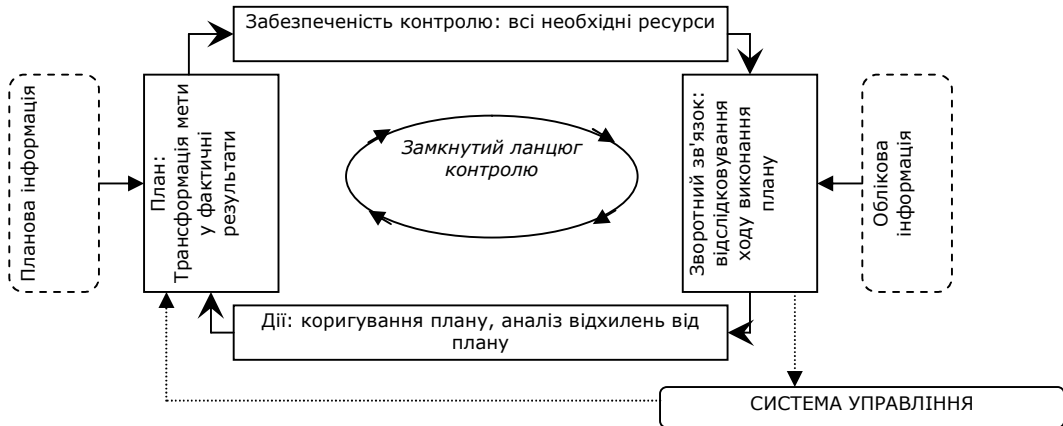

Рис. 3. Зворотний зв'язок у системі контролю

Загалом ж система контролю – це сукупність принципів, законів, мети, завдань, об'єктів, суб'єктів, методів відбору фактів та їх обробки, аналізу та оцінки зібраних свідчень, розробку висновків і пропозицій щодо коригування впливу менеджерів на поліпшення господарської діяльності.

Тому для повного і ґрунтовного розуміння наукових засад контролю слід чітко усвідомлювати зміст кожної складової його системи.

Слід погодитись із Є.В.Калюгою, яка вважає, що важливе значення в процесі контролю мають принципи, обов'язкове дотримання яких визначає його результативність [4, с.23]. Застосування принципів дає змогу відобразити основні функції контролю як науки і практичної діяльності суб'єктів контролю.

Серед принципів контролю вважаємо доцільним розподіл їх Ф.Ф.Бутинцем на дві групи: основні і специфічні [1, с.57]. До основних принципів контролю, відомих у теорії й на практиці, доречно віднести: раптовість, всеоб'ємність, безперервність, об'єктивність, точність, законність, своєчасність, незалежність, надійність, гласність, розподіл функцій, оптимальність, результативність. Специфічними принципами контролю є: профілактика порушень, виявлення порушень та визначення їх наслідків, вивчення причин та умов, що викликали порушення, розрахунок та мобілізації виявлених резервів. Вказані принципи дають змогу об'єктивно відображати реальний зміст контролю з тим, щоб його результати були точними і детальними.

Дані принципи можна доповнити із врахуванням сучасних тенденцій змін та розвитку господарюючих суб'єктів наступними:

- 1) вивчення структури та обсягу інформації про об'єкт контролю;
- 2) застосування кібернетичного методу дослідження поведінки об'єкта на основі принципу зворотного зв'язку між технологією та інформаційною системою;
- 3) планування господарської діяльності в операційному, тактичному і стратегічному режимах (контроль без планування втрачає сенс);
- 4) розробка пропозицій щодо впливу управління на працівників підприємства

та усунення й попередження обставин, які викликають відхилення від плану;

5) вимірювання ефективності використання ресурсів, господарських процесів, видів діяльності та функціонування будь-яких об'єктів управління;

6) урахування вимог законодавства, яке регламентує організацію та функціонування господарської діяльності підприємства;

7) впровадження в практику господарювання (в т.ч. і контролю) новітніх досягнень науки, техніки, технології, організації виробництва та управління.

Наведені принципи виступають передумовою та орієнтиром для конкретизації завдань практичної організації контрольного процесу, а також формулювання законів і закономірностей, притаманних цій галузі економічної науки.

Для підвищення ефективності контролю потрібно, щоб контроль був не лише єдиним і повним, об'єктивним і точним, але й систематичним та оперативним. Поруч із цим, контроль повинен зважувати рівень раціонального ведення господарства, який визначає результативність та ефективність роботи підприємства, сприяти пошуку «вузьких місць», а не лише констатувати відхилення від запланованої мети. Переорієнтація контролю з відстеженням минулого на події майбутнього робить його більш дієвим та цінним для бізнесу порівняно з тим, яким він є тепер. А це означає, що контроль необхідно удосконалювати і як науку, і як практичну діяльність, щоб він був корисним для управління.

Список використаних джерел:

1. Бутинець Ф.Ф. Контроль і ревізія. / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Бардаш, Н.М. Малюга. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 512с.
2. Виговська Н. Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : монографія. / Н.Г.Виговська. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532с.
3. Дрозд І.К. Контроль економічних систем: [монографія] / І.К. Дрозд. – К.: Імекс, 2004. – 312 с.
4. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління : монографія / Є.В. Калюга. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 360 с.
5. Нижник Н. Контроль – ефективна складова соціально-економічного розвитку держави / Н. Нижник, І. Яку шик. // Президентський контроль : ін форм.-аналіт., наук.-метод.бюл. Адміністрації Президента України. – 2004. - №1. – С.41-45
6. Пушкар М.С. Теорія пізнання у розвитку науки про контроль : монографія / М. С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2011. - 140с.
7. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології) : монографія. / В. О. Шевчук. – К.: КДТЕУ, 1998. – 371с.